

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

134:4 • 2014

Kejsarinnas undersåte i stället för donationsbo

Bondeaktivism och rättvisenormer
i 1700-talets ryska gränstrakt

ANTTI RÄIHÄ *Jyväskylän universitet, Finland*

Kommunikationskanalerna mellan överheten och allmogen var välutvecklade i det tidigmoderna Nordeuropa. Historikerna är i allmänhet eniga om detta, trots att situationen inte ens inom staterna var likadana – för att inte tala om skillnaderna mellan staterna. I denna uppsats behandlas bondeaktivismen i ryska gränstrakten i Kymmengårds provins mellan Finska viken och södra Savolax i mitten av 1700-talet, när området var utarrenderat till ett ryskt gruvbruk.

Syftet med denna undersökning är att studera böndernas samarbetsnätverk genom att analysera lokala kommunikationskanaler och -former samt de argument som användes i besvär vid övergången mellan 1750- och 1760-talen i Kymmengårds provins i Viborgs guvernement. Nästan hela provinsen i den ryska gränstrakten mot Sverige var vid denna tid utarrenderad till ett ryskt gruvbruk. Med hjälp av ett kontrastivt perspektiv närmar jag mig den rannsakande kommission som tillsattes i augusti 1760 av den ryska dirigerande senaten för att undersöka förekomsten av maktmissbruk i en donation där gruvbruket bröt blymalm. Jag tillämpar ett underifrånperspektiv som innebär att jag är intresserad av interaktionsproblematiken på lokalnivån före och under kommissionens arbete i Kymmengårds provins. Med hjälp av interaktionsmodeller presenterar jag förändringar i samarbets- och kommunikationsnätverk samt förenar

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen double blind peer review.

Antti Räihä (f. 1981), är fil. dr i Finlands historia vid Institutionen för historia och etnologi, Jyväskylän universitet, och verksam som Finlands Akademis forskardoktor. Han disputerade 2012 på avhandlingen *Jatkuvuus ja muutosten hallinta: Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla* (Kontinuitet och kontroll av förändringar: Fredrikshamn och Villmanstrand under svenskt och ryskt välde under 1720–1760-talet) och arbetar för närvarande med motsvarande gränstraktstematik.

E-post: antti.raiha@jyu.fi

de i nordisk interaktionstematik ofta förtretligt långt åtskilda teoretiska och empiriska nivåerna med varandra.¹ Interaktionsmodellerna relaterar naturligtvis till en viss situation i ett visst fall, men om de modifieras kan de tillämpas också på motsvarande andra händelser.

Mitt källmaterial utgörs av handlingar som uppkommit i samband med rannsakningskommissionens besiktningsarbete i blygruvorna i Kymmenegårds provins samt i anrikningsverket i Ruokolax socken, protokollen med bilagor från kommissionsmötena i staden Villmanstrand i slutet av oktober och i början av november 1760 samt kommissionens betänkande om sin uppgift. Källmaterialet, tillsammans några tusental sidor text samlad i några akter,² sätter olika slags gränser och innebär flera utmaningar. Endast få av provinsborna som var aktivt delaktiga i händelseförloppet i Kymmenegårds provins namnges till exempel i källorna.³ Detta och motsvarande källkritiska problem kommer att diskuteras och tangeras i artikeln. Genom att placera in mina iakttagelser i ett vidare sammanhang av forskningslitteratur drar jag paralleller mellan den här fallstudien och den samtida nordeuropeiska kontexten.

1. Om tematiken, se Eva Österberg, "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: Konflikt – kompromiss – politisk kultur", *Scandia* 55:1 (1989); Peter Aronson, *Bönder gör politik: Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680–1850* (Lund 1992); Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest? Lokalsamhället inför utskrivningarna av folfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo 1992); Eva Österberg, "Vardagens sträva samförstånd: Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid", i Gunnar Broberg et al. (red.), *Tänka, tycka, tro: Svensk historia underifrån* (Stockholm 1993); Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd: Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775* (Lund 1993); Harald Gustafsson, *Political Interaction in the Old Regime: Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States* (Lund 1994); Johan Holm, *Konstruktionen av en stormakt: Kungamakt, skattebönder och statsbildning 1595–1640* (Stockholm 2007). Här bör man nämna det nordiska komparativa 1700-talsforskningsprojektet *Centralmakt och lokalsamhälle – beslutsprocess på 1700-talet* till vilket många av de ovan nämnda publikationerna är mer eller mindre knutna. Se också Eva Österberg & Sølvi Sogner (red.), *People meet the Law: Control and conflict-handling in the courts: The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period* (Oslo 2000); För kritiska synpunkter på interaktionsperspektivet, se Börje Harnesk, "Den svenska modellens tidigmoderna rötter", *Historisk tidskrift* 122:2 (2002). Harnesk anser att "tolkningen inte har utsatts för någon egentlig prövning varken empiriskt eller teoretiskt" (s. 80); Se också Martin Linde, *I fädrens spår: Bönder och överhet i Dalarna under 1700-talet* (Göteborg 2009) s. 241–242; Mats Berglund, *Massans röst: Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719–1848* (Stockholm 2009) s. 39.

2. Akterna nr 1132, 1196 och 1197 i Justitiekollegiums arkiv (Jka) i Riksarkivet i Helsingfors (RAH) är de mest centrala rörande den här artikelns forskningssyfte. Också akterna Jka nr 1116, 1211 och 1212, RAH, behandlar blygruvemetatiken.

3. Jfr Peter Lindström, "De mest trätogirige: En fallstudie om politiskt aktiva bönder i 1700-talets svenska lokalsamhälle", *Historisk tidskrift* 126:4 (2006) s. 661, 668.

KARTA 1: Viborgs guvernement med provinser och härad samt blygruvorna [(1)–(4)] och anrikningsverket i Ruokolax (5) i Kymmenegårds provins

Källa: Kartunderlag: Nils Erik Villstrand, *Stormakt och rikssprängning 1560–1812* (Helsingfors 2009) s. 261. Modifierad av Antti Rähä.

Interaktionen mellan de styrande och de styrda tog sig under tidigmodern tid olika former, från konflikt till anpassning, men trots den varierande praxisen var förhandlingskulturen ofta knuten till formaliserade kommunikationskanaler och etablerade arenor. Varje legitimt politiskt system måste tillhandahålla sina undersåtar protestkanaler. Att använda de rannsakande och dömande kommissionerna som extraordinära kontroll- och informationskanaler mellan kronan och allmogen var relativt vanligt i de tidigmoderna gränsområdena i de svenska och danska

konglomeratstaterna liksom i det ryska imperiet. Kommissionerna har ofta undersökts i centralmaktens och statsbildningens perspektiv. Det är uppenbart att kommissionerna tjänade staternas behov i allvarliga administrativ-politiska problem, men kommissionerna var också arenor där undersåtarna kunde lägga fram sina åsikter.⁴ Centralmaktens närvaro via kommissionerna gjorde det möjligt att kritisera den lokala maktordningen.⁵

Makt och kommunikationskanaler

Kymmenegårds provins uppstod geografiskt efter hattarnas ryska krig 1741–1743 av de områden mellan Finska viken och södra Savolax vilka Sverige förlorade till Ryssland i freden i Åbo (1743). Som fredstraktaten kungjorde tillämpade man i Kymmenegårds provins den gamla svenska lagen från 1734 samt gamla privilegier, stadgar och praxis också under det ryska styret. Efter Åbofreden bildades en administrativ helhet, Viborgs guvernement (d.v.s. Gamla Finland), av Viborgs och Kexholms samt Kymmenegårds provinser (karta 1). Förvaltningssystemets strukturer och principer inom guvernementet överensstämde i stor utsträckning med det svenska civilförvaltningssystemet. Det var dock inte en direkt kopia av den svenska modellen, utan innehöll både i kameral- och i kansliförvaltningen vissa lösningar som grundade sig på preussisk-baltiska förebilder. Viborgs guvernements nedre förvaltningsnivå, provinsförvaltningen, påminde om den svenska länsförvaltningen. Ståthållarna i Kymmenegårds samt i Viborgs och Kexholms provins hade en ställning som ungefär motsvarade de svenska landshövdingarnas, fastän deras oklara maktposition då och då förorsakade konflikter mellan dem och

4. M. G. Schybergson, *Bidrag till Finlands inre historia 1721–1731* (Helsingfors 1875) s. 71–117; K. O. Alho, *Läntinen tutkijakunta ja sen toiminta vuosina 1725–1727: Eräs Suomen historian jälleerakennustyön vaihe Ison vihan jälkeen* [Västra kommissionen och dess verksamhet 1725–1727: En återbyggnadsperiod i Finlands historia efter stora ofreden] (Helsingfors 1940); Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid: Sverige som militärstat* (Uppsala 1990) s. 98–99; Marie Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare: Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen ca 1680–1730* (Uppsala 1999); Karl Bergman, *Makt, möten, gränser: Svenska kommissionen i Blekinge 1669–1670* (Lund 2002) s. 133–142; Alexander Jonsson, *De norrländska landshövdingarna och statsbildningen 1634–1769* (Umeå 2005) s. 240ff; John P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class: The Formation of Russian Political Order 1700–1825* (Oxford 1991) s. 135, 191, 196–197, 243–244; Simon Dixon, *The Modernisation of Russia 1676–1825* (Cambridge 1999) s. 127 *passim*.

5. Bergman (2002) s. 12, 208; Se också Malin Anderson, "Staten och tinget i Jämtland", i Per Sörlin (red.), *Mellan två statsystem: Jämtland under 1600-talet* (Umeå 1995).

allmogen. Inom lokalförvaltningen genomfördes det efter freden i Åbo inga strukturella förändringar.⁶

Allmogen i de tidigmoderna nordiska lokalsamhällena hade olika slags möjligheter att artikulera sina krav och möta överhetens representanter. De regelbundet ordnade sockenstämmorna och häradstingen på vilka bönderna var väl företrädna var centrala kommunikationskanaler på lokalnivån. Eftersom lokalsamhällena hade sina egna institutioner och förtroendemän undrar Eva Österberg i vilken mån dessa kunde användas för att främja allmogens egna önskemål mot kronans anspråk.⁷ Det är självklart att lokaladministrativa institutioner inte endast kan ses som organisationer vilka tillfredsställde kronans behov av att kontrollera riket.⁸

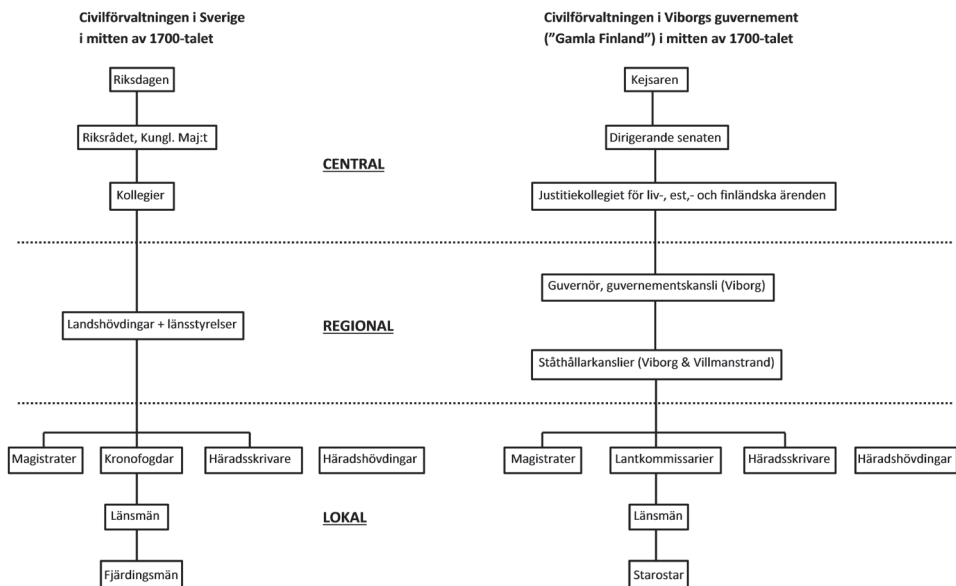
Ur samhällsordningens synvinkel var det centralt att maktfördelningen och -utövningen fortlöpande kunde legitimeras. Kommunikationen krävde kontaktytor från lokalplanet till de högre nivåerna. Suppliker, besvär och inlagor från lokalsamhällena till regional- och centralförvaltningen var i det tidigmoderna Sverige viktiga kanaler för att föra fram undersåtarnas önskemål och synpunkter. I Kymmenegårds provins hade riksdagens funktion som besvärskanal upphört i och med maktskiftet efter Åbofreden. Trots detta inlämnade provinsborna därefter suppliker och besvärsskrivelser såväl till provins- och guvernementsmyndigheterna som till Justitiekollegiet för livländska, estländska och finländska ärenden i S:t Petersburg.

6. "Freds-Fördrag emellan Sverige och Ryssland i Åbo den 7 Augusti 1743", i Bertil Boëthius (red.), *Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar, åttonde delen 1723-1771* (Stockholm 1922) s. 385-402; Otto Hjalmar Granfelt, "Rättskipningen i Gamla Finland under ryska tiden 1721-1811", *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 67 (1931) s. 292-299, 304-305; Claes Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms: Swedish Antecedents and the Process of Reception* (Stockholm 1979); Edward C. Thaden, *Russia's Western Borderlands, 1710-1870* (med Marianna Forster Thaden) (Princeton 1984) s. 5-15; Jyrki Paaskoski, "Om privilegierna för Viborgs provins vid freden i Nystad 1721", *Historisk tidskrift för Finland* 78:3 (1993) s. 362-366, 381-383; Antti Räihä, "Övergångsprocess, besittningstagande och lokala sedvänjor: Erövrade provinser under den nya överheten i Ryssland och Sverige under 1600- och 1700-talen", *Scandia* 77:1 (2011) s. 136, 141; Jyrki Paaskoski, "Vanhan Suomen hallintohistoria - Gamla Finlands förvaltningshistoria", i Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski (red.), *Vanhan Suomen arkistot - Arkiven från Gamla Finland* (Helsingfors 2012) s. 44-62.

7. Österberg (1989) s. 77; Se också Björn Furuhausen, "Sockenstämmans social kontroll - Exemplet Harg 1742-1773", *Historisk tidskrift* 112:1 (1992).

8. Gustafsson (1994) särskilt s. 75, 113-115; också Österberg (1989) s. 82; Österberg (1993) s. 139-141.

FIGUR 1: Nivåerna inom central-, regional- och lokalförvaltningen i Sverige och i Viborgs guvernement i mitten av 1700-talet

Källor: Gustafsson (1994) s. 52–60; Paaskoski (2012) s. 48, 55; Också Pär Frohnert, "Administration i Sverige under frihetstiden", i *Administrasjon i Norden på 1700-talet* (Oslo 1985) s. 200–223. Modifierad av Antti Räihä.

Att sockenborna i Kymmenegårds provins utnyttjade sina gamla verksamhetsformer under det ryska styret är förstäligt eftersom det inte fanns något tvingande behov av att förändra dem. Undersåtarnas kontakter och dialog med myndigheterna inom regional- och centralförvaltningen var uppenbart intensiva. Det finns inga tydliga tecken på att bönderna skulle ha varit missnöjda med hur interaktionskanalerna fungerade under 1740- och 1750-talen. Inom stadssamhällena växte däremot borgarnas missnöje med provins- och guvernementsförvaltningens inaktivitet redan i slutet av 1740-talet.⁹

9. Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta: Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla* [Kontinuitet och kontroll av förändringar: Fredrikshamn och Villmanstrand under svenskt och ryskt valde under 1720–1760-talet] (Jyväskylä 2012) s. 65, 115–116 *passim*. Bönderna uttryckte sitt missnöje första gången i slutet av 1759 när de påpe-

Eftersom forskarna är eniga om hur maktrelationen mellan de styrande och de styrda såg ut under normativa rättsenliga omständigheter i Nordeuropa under den tidigmoderna tiden, är det intressant att fråga sig hur relationen såg ut då situationen var den motsatta. Den tidigmoderna bondeaktivismens och -inflytandets "nationella" linjer är redan väl kända, men vad som hände på mikronivån när de gamla normativa kanalerna inte fungerade är mindre bekant.¹⁰ Sådana situationer sammanföll ofta med olika slags kris- och orosperioder. Eftersom det statliga kontrollsystemets verksamhet under undantagsförhållanden ofta var begränsad eller helt saknade operativ legitimitet är det ofta utmanande att komma åt allmogens möjligheter att göra sina åsikter hörda. Begreppet vardagsmotstånd är ännu förhållandevis nytt inom modern forskning.¹¹

Lantbefolkningens rättsliga ställning i Kymmenegårds provins förändrades drastiskt under den senare hälften av 1750-talet. I den ryska dirigerande senatens arrendeukas från 1756 stadgades att ett ryskt gruvbruk hade tillstånd att bryta blymalm i Kymmenegårds provins. Som arbetskraft skulle bruket ha femtio fångar från Viborgs guvernement. Men eftersom där inte fanns några fångar fastställde senaten i oktober 1758 att nästan hela Kymmenegårds provins, aderton socknar inom tre

kade att "de under Swänska tiden hwart tredie åhr skickat sina fullmächtige till Riksdagen, som deras och Härads Höfdinge författade Postulata med sig haft". Jka nr 1197, s. 320r, RAH.

10. Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd: Allmogen och överheten under stora nordiska kriget* (Uppsala 2000); Karin Sennfelt, *Den politiska sjukan: Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* (Hedemora 2001); Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla n. 1150–1800* [Finskt uppror: Bondeorolighet och förändringar i politisk kultur under svenska tiden ca 1150–1800] (Helsingfors 2002); Kimmo Katajala (red.), *Northern Revolts: Medieval and Early Modern Peasant Unrest in the Nordic Countries* (Helsingfors 2004); också Michael Khodarkovsky, "Russian Peasant and Kalmyk Nomad: A Tragic Encounter in the Middle of the Eighteenth Century", *Russian History* 15:1 (1988); Evgenii V. Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia* (New York 1993) s. 72–73, 82–86; Edgar Melton, "The Russian Peasantries 1450–1860", i Tom Scott (red.), *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to Eighteenth Centuries* (London 1998) s. 246–247, 266–267.

11. Se James C. Scott, "Everyday Forms of Peasant Resistance", *The Journal of Peasant Studies* 13:2 (1986); Österberg (1989) s. 88; James C. Scott, *Domination and the Art of Resistance: Hidden Transcripts* (Yale 1990); Villstrand (1992) s. 29–32; Kimmo Katajala, *Nälkäkapina: Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1700* [Hungerrevolt: Skattearrendering och bondemotstånd i Karelen 1683–1700] (Helsingfors 1994) s. 135–139; Piia Einonen, *Poliittiset areenat ja toimintatavat: Tukholman porvaristo vallan käyttäjinä ja valankäytön kohteena n. 1592–1644* [Politiska arenor och handlingsätt: Borgerskapet i Stockholm som maktutövare och föremål för maktutövning ca 1592–1644] (Helsingfors 2005) s. 210–218; Peter Lindström, "Förhållandets praktik: En politisk och social strategi i det tidigmoderna Sverige", *Historisk tidskrift* 125:1 (2005); Berglund (2009).

härad (Kymmene, Lapvesi och Jäske) vilka omfattade nästan två och ett halvt tusen hemman, skulle utarrenderas till gruvbruket på obestämd tid. Sulkava socken, vilken redan var en fältmarskalks och greves donation, och stadssamhällena Fredrikshamn, Villmanstrand och Nyslott ingick inte i för läningen.¹²

Gruvbruket stadgades att ersätta de från Kymmenegårds provins utgående ordinarie skatterna till kronan, emot vilka gruvbruket kunde kräva ett visst antal dagsverken av allmogen. Enligt arrendeukasen var det förbjudet att belasta bönderna med nya förordningar och befallningar. Till följd av gruvbruksarrendatorns egenmäktiga tolkning av senatens ukas avsattes emellertid i slutet av 1759 hela den lokala världsliga kronoämbetsmannakåren på landsbygden i Kymmenegårds provins.¹³ Eftersom arrendatorn tog hand om skatteuppbörden behövdes det inte längre några kronoämbetsmän i provinsen. Trots att de gamla tjänsteförrättarna oftast utnämndes till sina gamla sysslor, förändrades maktbalansen och maktens legitimitet betydligt i den utarrenderade provinsen. Gruvbrukets tjänstemän representerade bruket i stället för kronan.¹⁴ Provinsbornas missnöje med den nya lokalförvaltningsapparaten nådde snart den ryska centralmakten, och den dirigerande senaten

12. Jka nr 1132, s. 11–8v, 531–53v, 561–56v; Jka nr 1197, s. 317r–318r, 418r, RAH; Matthias Akiander, *Om donationerna i Wiborgs län: Historisk utredning om deras uppkomst och natur samt öfriga förhållanden under ryska tiden* (Helsingfors 1864) s. 100, 142, 173, 180; Johan Magnus Salenius, "Kyminkartanon maakunta eräälle kaivosyhtiölle annettuna" [Till ett gruvbruk för länade Kymmenegårds provins], *Historiallinen arkisto* 21:1 (1909) s. 1–2; Ragnar Rosén, "Kring tillämpning av Åbofredens privilegieparagrafer vid medlet av 1700-talet", *Historiallinen arkisto* 32:14 (1924) s. 11; Ragnar Rosén, "Vanha Suomi" [Gamla Finland], i *Karjalan historiaa* (Jyväskylä & Helsingfors 1938) s. 126–127; I. M. Bobović, "Donationsgodsen i Gamla Finland fram till mitten av 1800-talet", *Historisk tidskrift för Finland* 67:1 (1982); Jyrki Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826* [Förläningar i Gamla Finland 1710–1826] (Helsingfors 1997) s. 82–83, 90–91; John P. LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831* (Oxford 2004) s. 52–53; Jyrki Paaskoski, "Elisabet I:n uudistukset" [Revisioner av Elisabet I], i Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen (red.), *Viipurin läänin historia IV: Vanhan Suomen aika* (Helsingfors 2013) s. 139–140. Gruvornas verksamhet baserade sig i egentliga Ryssland på livegen arbetskraft. Motiven bakom donationen i Kymmenegårds provins var att sjuårskriget (1756–1763) höjde världsmarknadspriset på metaller; se Eli F. Hecksher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. III:1 1720–1815* (Stockholm 1949) s. 428–431 *passim*.

13. Jka nr 1197, s. 322r–322v, RAH.

14. Om konflikter mellan krono- och donationsämbetsmän, se Björn Asker, *I konungens stad och ställe: Länsstyrelser i arbete 1635–1735* (Uppsala 2004) s. 142–144; Janne Haikari, *Isännän, Jumalan ja rehelliisten miesten edessä: Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla* [Framför förvaltare, Gud och ärliga män: Maktutövning och ämbetsmäns verksamhetsmiljöer i landsbygd i Satakunda under senare hälften av 1600-talet] (Helsingfors 2009) s. 49–50, 65–78; också Paaskoski (1997) s. 183, 185.

tillsatte i augusti 1760 en kommission för att ”uptaga och på det nogaste undersöka Böndernes Klagomål”.¹⁵

Att den ryska dirigerande senaten tillsatte den rannsakande kommissionen i Kymmenegårds provins pekar på att provinsbornas åsikter blev noterade. Samtidigt betydde det att allmogen i gränstrakten fick direkt kontakt med centralmakten och sålunda kunde förbigå de lokala förvaltningsmyndigheterna. Åtskilliga forskare har visat att kommissionerna i det tidigmoderna Nordeuropa var användbara extraordinära instanser för olika ärenden omfattande såväl inkomster och pålagor som rättsordning och förvaltning. Även om de kommunikativa aspekterna har uppmärksammats i dessa undersökningar har det ofta varit statens maktutövning eller kommissionsväsendet i sig självt som stått i centrum. Mot den bakgrunden krävs det mer forskning om de kommunikativa nyanserna.

Möte och missnöje

På hösten 1760 kungjordes det från predikstolarna runtom i Kymmenegårds provins att ”ifrån hvarje församling åtminstone tvåänne Deputerade sig infinna kunde [på kommissionsmötet i Villmanstrand] med sina hemmanwarande medbröder efter Lag inrättade fullmakter” för att framföra böndernas besvär.¹⁶ Fullmäktige uppträdde emellertid sockenvis framför kommissionen, det vill säga Klemi kapellförsamling hade inga egna representanter utan kapellbornas besvär lades fram på samma gång som besvären från invånarna i Taipalsaari socken. Att framföra besvären sockenvis inför kommissionen i stället för församlingsvis verkar ha varit en praktisk verksamhetsform eftersom församlings- och sockengränserna i huvudsak överensstämde med varandra i Kymmenegårds provins. Det var bara Rantasalmi socken – av vilken bara några byar i det nordligaste hörnet i Jäskis härad låg på den ryska sidan av gränsen – som valde att inte sända sina fullmäktige till Villmanstrand. Rantasalmiborna meddelade att de förenade sig med sina grannsocknars klagomål. Fem socknar sände två fullmäktige inför kommissionen, och Taipalsaari socken bredvid Villmanstrand sände till och med sex bönder som fullmäktige till kommissionsmötet. Bland dessa sockenfullmäktige fanns också en handelsman, en gästgivare, en inspektor och en arrenda-

15. Jka nr 1132, s. 257r–257v, RAH.

16. Jka nr 1197, s. 324r, RAH.

tor. Alla sockenfullmäktige legitimerade sina positioner dels med hjälp av kyrkostämmornas protokoll, dels med hjälp av prästerskapets betyg samt fullmakter underskrivna av sockenborna.¹⁷

På tisdagsförmiddagen den 31 oktober 1760 fick de första socknarna framföra sina klagomål. Sockenfullmäktige från Kymmene härads fem socknar kom turvis inför kommissionen och svarade på kommissionens frågor rörande närmast olika slags avgifter från smör till spannmål och timmerstockar samt dagsverken. Kommissionen ställde samma fem frågor till varje socken. Till slut fick allmogens fullmäktige från Kymmene härad i korthet framföra sina generella besvärspunkter.¹⁸ När sockenfullmäktige från Jäskis härad efter allhelgonadagen stod i tur att framföra sina klagomål, var kommissionens verksamhetsformer mer informella än några dagar tidigare. Det betydde att fullmäktige såväl från Säminge som från Ruokolax socknar inför kommissionen framställde fjorton besvärspunkter.¹⁹ Att gå igenom så många klagopunkter tog en halv dag per socken.

På samma sätt som fullmäktige från Jäskis härad framställde också Lapvesi härads sockenfullmäktige sina klagomål mer informellt. Bönderna från Lapvesi och Taipalsaari socknar hade särskilt mycket att klaga över.²⁰ Eftersom socknarna hade tillfälle att fritt uttrycka sitt missnöje inför kommissionen, ökade mängden klagopunkter. Det betydde dock inte nödvändigtvis att invånarna i Lapvesi och Jäskis härad hade större inflytande på kommissionen än bönderna från Kymmene härad. En möjlig förklaring till att praxis varierade utgörs av de inlagor som socknarna från Jäske och Lapvesi härad redan hade lämnat in till ståthållarens kansli i Kymmenegårds provins såväl som till kommissionen. Kommissionen kunde inte förbise de här klagoskrifterna.²¹ Den andra förklaringen kan vara att kommissionen märkte att de fastställda frågeserierna inte gav tillräckligt mycket information eller att de inte tog i beaktande besvärstalans olika synvinklar. Synpunkter i böndernas besvärstalan togs allt i allt väl i beaktande men också gruvbrukets representanter hördes noggrant.

17. Jka nr 1197, s. 341r–343r, 422v, RAH.

18. Jka nr 1197, s. 356r–357r, 388v–399v, RAH.

19. Jka nr 1197, s. 418v–422v, 427v–437r, RAH.

20. Jka nr 1197, s. 452r–453r, 474r–482r, 491r–499v, RAH.

21. Se Jka nr 1197, s. 453r, 474r, 485r, RAH.

Nämndemannen Simon Sawolain från Vederlax socken framställde inför kommissionen i Villmanstrand att på den sistlidna långfredagen hade det meddelats att nämnden med två eller tre bönder från varje nämndemansdistrikt i Vederlax efter gudstjänsten måste infinna sig på länsånggården. Där inne i farstun uppvisades för bönderna Olof Henning Oliwenmarcks, som var savodskommissarie (завод [zavód], på svenska bruk) i Kymmene härad, kungörelse daterad den 24 mars 1760. Bönderna tillfrågades varför allmogen inte levererade stockar till krogbyggnaden vid kyrkan. Då svarade Simon Sawolain, "det allmogen sagt; i Senatens ukase ej wara befallt att släpa några krogstockar".²²

Enligt Valkeala sockens fullmäktige i Kymmene härad hade gruvbrukets länsman kungjort att bönderna "nu mehra ingen lag hade" och att han hade rätt att häkta alla dem som inte levererade stockar samt att ge dem "knut och padogg".²³ I Klemi kapell i Taipalsaari socken hade länsman läst upp ett budskap enligt vilket "Lag och Domare nu mehra uti intet annat är brukeligt än endast uti Högmålsaker; Therfore then, som intet wille släpa ståckar eller efterkomma Sawods befallningar skulle först piskas hemma sedan widare straffas wid Sawods Contoiret, hwart alla andra förfallande mål nu mehra, och icke ifrån det ena tinget til det andra, dragas skulle".²⁴ Bönderna från Säminge socken i Jäske härad besvärade sig å sin sida inför kommissionen över savodsbetjänten Friedrich Peucker som tillsammans med en soldat hade fasttagit "en torpare, i mening at gifwa honom hug, som doch icke skied, emedan de öfrige rifwit honom lös ifr. soldaten".²⁵ Länsmännen i hela Kymmenegårds provins hade kungjort "at ingen Lag eller rättegång mehr wore, utan skulle Sawods Contoiret alt afgiöra utom Högmålen". Enligt besvärstalan kunde bönderna straffas kroppsligt utan ordinarie ting och "Sawods Contoiret will låta utsökia als inga böter i penningar utan will at bonden skall med kroppen plichta". Bönderna i Kymmene härad hade hotats med våld och att tvingas lämna sina hem. I stället skulle deras hem befolkas av ryska bönder vilka redan påstods vara på väg.²⁶

Motsvarande klagomål inkom från hela Kymmenegårds provins. I Kerimäki sockens prästgård hade savodsbetjänten slagit och låtit binda

22. Jka nr 1197, s. 392v–393v, RAH.

23. Jka nr 1197, s. 396r, RAH.

24. Jka nr 1197, s. 474r, 476v–477r, RAH.

25. Jka nr 1197, s. 418v–419r, RAH.

26. Jka nr 1197, s. 596v, 606r–609r, RAH; Också Jka nr 1197, s. 440v, RAH.

en nämndeman samt en torpare. När de lovade att lyda gruvbrukets befallningar befriades de.²⁷ En bonde från Kymmene socken klagade över att han på våren hade blivit överfallen av gruvdirektören och savodskommissarien Herman Lucas Willers. Willers hade på "åtskilliga ställen honom stuckit och slagit [...] hwaraf han öfweralt haft blådnader och par weckor siuk legat".²⁸ Carl Mathias Awenarius, den avsatte kronolantkommissarien i Kymmene härad, klagade över att han föregående vår hade blivit överfallen av savodskommissarien Willers inte endast med hotelser, utan denne hade också förpassat honom till arrest i S:t Petersburg och beskyllt honom för att han ämnade ta med sig alla häradets medel från 1759 och flytta över dem till den svenska sidan. Awenarius deklarerade att han aldrig hade tänkt göra sig skyldig till en sådan förbrytelse, "i synnerhet som iag är här en märckelig Hennes Käijserliga Majjestæts troгна undersåte".²⁹

Missnöje rörande våldsamheter, olovliga krav på dagsverken samt lagarnas och de gamla rättigheternas ogiltighet i förläningen i Kymmenegårds provins utgjorde en kärna i rättviseproblematiken. Såväl Pär Frohnert som Martin Linde har visat att de upproriska dalbönderna i början av 1740-talet betalade sina ordinarie skatter till kronan utan motstånd. Enligt Linde kan detta tolkas som en försiktighetsåtgärd. Genom att betala skatterna försökte bönderna gardera sig mot framtida anklagelser om förräderi.³⁰ Å andra sidan kan man tolka detta som att bönderna ansåg att de ordinarie skatterna var rättmätiga. Kronan krävde vissa ekonomiska och fysiska bördor från böndernas sida, och i utbyte kunde bönderna förvänta sig skydd mot fienden under krig.³¹ Eftersom bönderna i Kymmenegårds provins inte beklagade sig, verkar det som att de också plikttroget betalade sina ordinarie skatter. Böndernas missnöje handlade om förbrytelser mot deras gamla rättigheter, sedvanor och lagstadgade ställning. Motståndskonjunkturen bestämdes inte av rikspolitiska utan av lokala skeenden. Böndernas missnöje riktade i besvärstalan mot savodsmyndigheter, särskilt mot gruvdirektören Herman

27. Jka nr 1197, s. 410v–411r, RAH.

28. Jka nr 1197, s. 398r, RAH.

29. Jka nr 1197, s. 471r, RAH.

30. Frohnert (1993) s. 185, 206–207; Linde (2009) s. 203–206.

31. Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809* [Nordisk stormakt: Sverige och Finland 1521–1809] (Helsingfors 2014) särskilt figur i s. 267.

Lucas Willers och brukskommissarien Olof Henning Oliwenmarck.³² Det är uppenbart att bönderna hade vant sig vid att uppfatta konflikter som problem mellan två parter vilka kunde lösas eller åtminstone behandlas på tinget. Bönderna var inte särskild tveksamma då det gällde att identifiera de personer som missbrukade sin maktställning.

Den brittiske socialhistorikern E. P. Thompson har använt termen "the moral economy of the crowd" (massornas moraliska ekonomi) för att koppla enstaka konflikter och oroligheter till omvärlden. Med den moraliska ekonomin avses den sociala enhetens uppfattning om kopplingen mellan moral, samhälleliga relationer och ekonomi. Dessa komponenter skapar en referensram inom vilken all verksamhet utspelar sig. Ramen är ett slags oskrivet avtal. Den som bryter mot det måste ta konsekvenserna.³³ Den här föreställningen innebär att befolkningen ansåg sig ha vissa traditionella rättigheter vilka makthavarna borde respektera även om de inte själva hade slagit fast dem. Med andra ord måste makthavarna som strävade efter legitimitet fullgöra vissa moraliskt bestämda skyldigheter samt respektera de grundläggande normerna och värderingarna.³⁴

Thompsons teoretiska tolkningsram är användbar när man närmar sig undantagsförhållandena inom lokalsamhällena. Teorin om moralisk ekonomi kombinerad med den tidigmoderna synen på rättvisa erbjuder en möjlighet att undersöka varför allmogen ansåg vissa saker legitima och andra illegitima. Med andra ord kan man analysera missnöjet mot bakgrund av folkliga föreställningar om befolkningens rättigheter. Vad angår kopplingen mellan moraliska aspekter och försvagning av gamla rättigheter närmar sig Peter Burke problemet mycket mer pragmatiskt än Thompson. Enligt Burke var undersåtarna under den tidigmoderna tiden till och med fatalistiskt medvetna om att de orättvisor de

32. Se Jka nr 1197, s. 592r–601r, RAH; också Jka 1197, s. 602v–603v, RAH.

33. E. P. Thompson, "Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past and Present* 50 (1971). Thompson använder termen ursprungligen för att förklara kopplingen mellan priset på bröd och massupplopp i England på 1700-talet; E. P. Thompson, "The Moral Economy Reviewed", i dens., *Customs in Common* (London 1991); Peter Henningsen, "Peasant Society and the Perception of Moral Economy: Redistribution and Risk Aversion in Traditional Peasant Culture", *Scandinavian Journal of History* 26:4 (2001) s. 277–284; se Katajala (1994) s. 295–307; Henry Kamen, *Early Modern European Society* (London 2000) s. 150–151.

34. David Beetham, *The Legitimation of Power* (London 1991) s. 15–25; se Österberg (1989); Börje Harnesk, "Konsten att klaga, konsten att kräva: Kronan och bönderna på 1500- och 1600-talen" i dens. (red.) *Maktens skiftande skepnader. Studier i makt, legitimitet och inflytande i tidigmoderna Sverige* (Umeå 2003) s. 41–47.

konfronterades med ofta var omöjliga att rätta till med hjälp av lagen.³⁵

Trots återkommande besvär var fysiskt våld mot gruvbrukets representanter sällsynt i Kymmenegårds provins vid övergången mellan 1750- och 1760-talet. Att man inte våldsamt utmanade sin överhet betyder dock inte att bönderna kan beskrivas som passiva och ointresserade av sina rättigheter. Att hålla sig lugn kan också vara en form av motstånd. Kimmo Katajala har i sina studier pekat på att de tidigmoderna bönderna först använde sig av alla möjliga handlingsmönster för att vinna rättvisa innan de tog till öppet våld.³⁶ Kalle Bäck och Karin Sennefelt ansluter sig till den här tolkningen. Sennefelt har undersökt dalupproret i början av 1740-talet och noterat att det legalistiska elementet med hänvisningar till rätt och hävd var grundläggande i dalallmogens argumentation före marschen mot Stockholm. Bäck har bevisat att kronobönderna tillgrep olagliga former av motstånd när vardagliga interaktionskanaler inte fungerade.³⁷ Upprorsteoretikern James C. Scott har å sin sida betonat de dolda sociala och symboliska kodernas betydelse för missnöjet.³⁸ Jag kommer senare utnyttja och omarbета dessa slutsatser.

Argumentering bakom missnöje

De senaste årens undersökningar av huruvida uttrycken för normer och värderingar i allmogens klagomål verkligen var levande hos befolkningen har belyst böndernas livsuppfattningar under tidigmodern tid. Man har ofta ansett att bönderna var konservativa i sin samhällsuppfattning eftersom deras klagoskrifter inte innehöll några visioner om en annan ordning. Böndernas argumentation var tillbakablickande, och det var ovanligt att man tog till våld för att föra fram sina åsikter.³⁹ I tidigare forskning har man konstaterat att det är svårt att se att man skulle ha

35. Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Adelshot 1994) s. 174–176.

36. Katajala (1994) (2002); Också Heikki Ylikangas, "The Historical Connections of European Peasant Revolts", *Scandinavian Journal of History* 16:2 (1991) s. 102–103; Eva Österberg, "Två farligheter – tal och tystnad inför rätta under 1600-talet", i Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (red.), *Svärdet, ordet, pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia* (Åbo 2012).

37. Kalle Bäck, *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden* (Stockholm 1984) s. 283; Sennefelt (2001) s. 190–191.

38. Scott (1986) (1990).

39. Villstrand (1992) s. 29; Katajala (1994) s. 135–139 *passim*; Henningsen (2001) s. 274; Antti Kujala, *Miekka ei laske leikkiä: Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714* [Svärdet skojar inte: Finland i stora nordiska kriget 1700–1714] (Helsingfors 2001) s. 90–95; Linde (2000) s. 22, 128. Vidare, se Linde (2009) s. 95–96.

uppdaterat de gamla argumenten medvetet efter de skiftande politiska konjunkturerna. Att man efter maktskiftet, varken i de gamla östdanska landskapen i mitten av 1600-talet eller på lokalplanet i Kymmenegårds provins nästan etthundra år senare, ifrågasatte att man hade en (ny) överhet är ett intressant forskningsresultat.⁴⁰ Fastän tolkningen att bönderna under den tidigmoderna tiden var närmast reaktiva i sina önskemål, det vill säga bara reagerade på staternas krav utan proaktiva synpunkter, har varit allmänt omfattad, har uppfattningen under de senaste åren blivit mer nyanserad. Böndernas aktivitet blev inte "rationell" eller "spontan" under någon särskilt period eller vid en viss tidpunkt utan aktiviteten varierade med böndernas föränderliga ställning i samhället.⁴¹

Den senaste forskningen har undersökt hur undersåtarna använde och till och med identifierade sig med begrepp som medborgare, fädernesland och stat under tidigmodern tid. För att undersöka argumenteringen bakom begreppen i besvärstalan är det alltid nödvändigt att problematisera exempelvis vem som avfattade de klagomål och skrivelser som skrevs i den illitterata allmogens namn. Kommissionshandlingar är ganska illustrativa när det gäller att undersöka allmogens argumentering. I Villmanstrand citerade notarien då och då allmogen i protokollet efter att ha översatt dem från finska till svenska.

Man har kunnat identifiera skribenten i olika slags inlagor, klagomål och besvärsskrivelser från bönder bland annat genom att analysera skrivstilar och inlagornas yttre former.⁴² Oavsett slutresultatet måste man alltid vara medveten om att det, oberoende av skribenten och inlagornas yttre former, var bönderna själva som berättade för skribenten vad de ville att han skulle skriva. Notarier, kanslisters och andra "publika" personer, inklusive präster som skrev suppliker och skrivelser för

40. Harnesk (2003); se Jens Lerbom, *Mellan två riken: Interaktion, politisk kultur och för nationella identiteter på Gotland 1500–1700* (Lund 2003) s. 98; Riihå (2011) och där anförd litteratur.

41. Se Göran Rystad, *Karl XI: En biografi* (Lund 2001) s. 173ff; Kimmo Katajala, "The Changing Face of Peasant Unrest in Early Modern Finland", i dens. (red.), *Northern Revolts. Medieval and Early Modern Peasant Unrest in the Nordic Countries* (Helsingfors 2004) s. 166–167; Holm (2007) s. 100–102 *passim*; Karonen (2014) s. 266–271; Linde (2009) s. 96–97.

42. Se Nils Erik Villstrand, "Bokstäver, bönder och politik: Muntlig och skriftlig i 1700-talets politiska kultur", i Peter Danielson *et al.* (red.), *Att komma till tals: Nedslag i den nordiska historiens vardagslunk och konflikter* (Växjö 1999); Bergman (2002) s. 283–286, 293–298; Harald Gustafsson, "Att draga sig till Malmö och skaffa sig rätt: Undersåtar, överhet och identitetsföreställningar i skånska suppliker 1661–1699", i Fredrik Nilsson *et al.* (red.), *Öresundsgränser: Rörelser, möten och visioner i tid och rum* (Göteborg 2007) s. 86–87.

böndernas räkning, omformulerade troligtvis böndernas ord. Men med tanke på deras tjänsteinstruktioner och deras professionella erfarenhet är det emellertid osannolikt att de skulle ha förvrängt eller uteslutit relevanta saker i skrivelserna.⁴³ När man talar om "privata" skribenter såsom handelsmän är det mer situationsbundet vad som togs upp i böndernas inlagor. Man har inte undersökt tillräckligt huruvida skribenterna, oavsett om de var "publika" eller "privata", tog med sina egna syn- eller klagopunkter i besvärerna.

De skrifter som på förhand hade skickats till kommissionen samt till ståthållarkansliet i Villmanstrand lästes upp offentligt på mötena när respektive sockenfullmäktige framträdde inför kommissionen. Böndernas supplik var till största delen skriven på svenska, och en av dem var på tyska. Att skrifterna tolkades på finska för att fullmäktige skulle kunna komplettera dem om de ville, visar att sockenfullmäktige i Kymmenegårds provins inte kunde svenska, för att inte tala om tyska.⁴⁴ Att bondefullmäktige hade möjlighet att inför kommissionen muntligt korrigera eller komplettera sina klagopunkter men avstod från att göra det betyder att de godkände skrifternas innehåll.

I böndernas besvärstalan finns det mycket av kritisk argumentering mot krogbyggnadsarbetena bredvid kyrkorna runt om i Kymmenegårds provins. Med hjälp av krogarna försökte gruvbruket samla in pengar efter att hade förbjudit hembränning. I jämförelse med den övriga samtida besvärstematiken, innehöll argumenteringen mot krogbyggnader ovanligt invecklade motiveringar samt moraliserande argument. Inte endast bönderna utan också prästerskapet var fientligt inställda till krogbyggnaderna. Ur böndernas synvinkel representerade krogbyggnadsarbetena först och främst överdrivna dagsverken och obetalt material. Liksom i samband med andra former av missbruk, som våld och hotelser, beskrev böndernas argument i besvärerna missbruket och kränkningarna av deras fysiska välfärd först och främst som ett moraliskt problem. De konkreta ekonomiska argumenten rörande byggnadsarbetena var subsidiära. Argumenteringen var inte exceptionell. Oroliga karelska bönder besvärade sig till exempel under missväxtåren i slutet av 1600-talet inte om sin

43. Malin Lennartsson, *I säng och säte: Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland* (Lund 1999) s. 48.

44. Jka nr 1197, s. 374r, 427v, RAH.

hungersnöd utan om beskattningen och herrgårdarnas dagsverken.⁴⁵

Bönderna från Taipalsaari socken protesterade mot krogbyggnaderna emedan de "såsom stående nära wid kyrckian icke allenast skola gifwa större anledning til swalg och dryckenskaps föröfwande utan ock följachteligen til Gudstjänstens missbruk samt jämwäl, hwad Taipalsari kyrckia beträffar sättia then samma i fahra för eldswåde, så wida kroghuset står allenast 47 famnar ifrån densamma uppå hwilket de nu som bäst arbeta och nästledne allhelgone såsom en högtid ej haft försyn at timbra församlingen til största förargelse.⁴⁶ Till slut lämnade fullmäktige till och med in till kommissionen en besvärsskrift av kyrkoherden i Taipalsaari socken rörande krogbyggnaderna. Kyrkoherden i Lapvesi församling presenterade lite senare på Fredrikshamns konsistoriums och hela provinsens prästerskaps vägnar en nästan identisk besvärsskrivelse där han uttryckte sin oro för otyglat folk.⁴⁷

Enligt argumenteringen i besvärstalan var bönderna i Kymmenegårds provins medvetna om sina rättigheter, vilka ofta kränktes vid övergången mellan 1750- och 1760-talen under gruvbrukets herravälde. Trots uppenbara likheter med motsvarande konflikter i stadsamhällena i Kymmenegårds provins, var argumenteringen i böndernas besvär annorlunda än borgarnas i Fredrikshamn och Villmanstrand när dessa efter Åbofreden fortlöpande åberopade sin rätt i olika slags konflikter med ryska handelsmän, ämbetsmän och soldater. Borgarnas argumentation baserade sig först och främst på den gamla lagen, privilegier, riksdagsbeslut och förordningar. Borgarna likställde rättvisespekten med lagen och andra normativa statuter.⁴⁸

I motsats till borgarna åberopades i böndernas klagomål sedvanor och andra känslomässiga argument. När borgarna i sina besvär använde ordagranna citat ur lagen och ur specifika riksdagsbeslut bad bönderna i allmänhet "at den förra Krono betiäningen til deras försvar, beskydd ock Dirigerande, likmätigt ortens allernådigtst confirmende Lagar och för-

45. Katajala (1994) s. 305, 328–329; se Thompson (1991) s. 262, 264–266; Henningsen (2001) s. 279.

46. Jka nr 1197, s. 477r–478r, RAH. Se också Jka nr 1197, s. 439r, RAH.

47. Jka nr 1197, s. 482r–483v, 499r–501r, RAH.

48. Riihå (2012) s. 146–153, 162–165, 207–211. Se Magne Njåstad, "Resistance in the name of law: Peasant politics in medieval and early modern Norway" i Kimmo Katajala (red.) (2004); jfr Anders Olsson, *Borgmästare, bastioner och tullbommar: Göteborg och Halmstad under statlig inflytande 1630–1660* (Lund 1995) s. 135, 154, 162–163. Olsson anser att lagförbundna besvär var ett slags dåtidens jargong utan verkliga påverkningsmöjligheter.

fattningar samt Åboska freds fördraget restitueras kunde”.⁴⁹ Bönderna från Lapvesi härad ansökte å sin sida om ”at Hennes Käijserl. Majestaet tackte i nåder behålla denna Prowince wid the härtills åtnutna frij- och rättigheter samt låta des trogna undersåtare samma Prowince styras af edsworna Krono och publique betiänte samt til der åndan återigen ställa Krono betiäning på sin förra fot och urgamla wanlighet”.⁵⁰ Bönder från Savitaipale begärde känslösamt att ”wij ifrån slikt twång kunde befriade och under Eders Keijserliga Majestat allernådigste hägn och beskydd antagne blifwa: annors måste wij arma swår trældom wara underkastade i fall härutinnan inget bot erhållas”.⁵¹ Den undersåtliga tematiken i klagomålen kan tolkas som det mest effektiva samt på sätt och viss också det tryggaste argumentet i kommunikationen med överheten. Hänvisningar till rädslan för trældom berättar såväl om provinsens särställning i det ryska riket som om de folkliga värderingarna.⁵²

Den finländske historikern och arkivarien Ragnar Rosén behandlade för nästan etthundra år sedan den här tematiken i sin studie. Rosén skrev att ”gruvarrendets beviljande blottade i ett slag positionernas svaghet, privilegiegarantiernas värdelöshet och utlöste efter nästan tjuogoårig passivitet en stark nationell resning mot förtrycket. Främst i kampen gick väl allmogen; men bakom dess trotsiga vägran att infinna sig till de olagliga arbetsuppbåden stod också hela den inhemska ståndpersonsklassen samlad.”⁵³ Roséns argument är vilseledande eftersom den här nationalistiskt färgade tolkningen inte tar i beaktande att bönderna i sina klagomål åberopade just de här officiella normerna kombinerade med gamla sedvanor, vilka Rosén ansåg vara oväsentliga. Att bönderna godkände de moralistiska formuleringarna i inlagorna utan ändringsförslag bevisar att den moralistiska synen ingick i deras livsuppfattning. Å andra sidan riktade sig böndernas missnöje mot enskilda personer inom savodsmyndigheterna. Karl Bergman har slagit fast i sin studie att bön-

49. Jka nr 1197, s. 398r, RAH.

50. Jka nr 1197, s. 500v, RAH; också Jka nr 1197, s. 441v, 453r, RAH. Se Österberg (1989) s. 87–91; Linde (2000) s. 132–134; Bergman (2002) s. 287–293; Harnesk (2003) s. 49–65; Einonen (2005) s. 43–44, 172–174; Linde (2009) s. 97–110.

51. Jka nr 1132, s. 153r–154r, RAH.

52. Om trældom i ryska Karelen, se Piia Einonen, ”Cultural Conflicts in a Border Town: The Question of Russian Serfdom in Vyborg in the Beginning of the 19th Century”, i Satu Matikainen & Attila Barany (red.), *Small Nations on the Borderline of Great Powers* (Debrecen 2013).

53. Rosén (1924) s. 12.

derna i sina besvär hellre hänvisade till verkliga händelser än använde abstrakta förklaringar. Han diskuterar emellertid inte varför också detaljrika skildringar var vanliga i böndernas inlagor.⁵⁴ Det bicentriska innehållet i böndernas besvärstalan innebär att man inte kan tolka inlagornas argumentation som antingen böndernas eller skribenternas – i stället handlar det om både böndernas och skribenternas argumentering. Roséns tolkning att "hela den inhemska ståndspersonklassen" i Kymmenegårds provins stod bakom bönderna är mycket intressant: var placerade sig de lokaladministrativa och ecklesiastiska ämbetsmännen när bönderna gjorde upp sina klagomål?

Lokala aktörer och nätverk – samarbete eller uppviglande?

I ett källkritiskt perspektiv var böndernas klagomål i Kymmenegårds provins subjektiva och tendentiösa framställningar om olika incidenter. Trots en viss oenighet mellan bönderna uppträdde socknarna som enhetliga boendekollektiv inför kommissionen samt i inlagorna. Böndernas beslut att inte följa gruvbrukets befallningar verkar med några undantag ha varit gemensamt för allmogen. När torparna från Säminge och Kerimäki socknar hade kommenderats till vedhuggning i Kymmene socken över tvåhundra verst från Säminge, beslutade alla torpare från båda socknarna när de mötte varandra att återvända hem.⁵⁵ Allmogen i Taipalsaari socken och Klemi kapell, som hade bestämt att under den bästa höbärgningstiden sända 150 män med yxor och två veckors kost till anrikningsverket i Ruokolax, beslutade på motsvarande sätt att inte hörsamma befallningen. Fastän länsmanen i Klemi kapell hotade dem som uteblev med hårda straff var det ingen som kom. I Vederlax beklagade sig länsmanen över att ingen av åborna från de 142 hemman vilka hade befallts till bruksarbete i Luotois gruva sommaren 1759, följde befallningen.⁵⁶

De fullmäktige som representerade socknarna inför kommissionen hade troligtvis något slags förtroendeuppdrag i lokalsamhällena. Att

54. Bergman (2002) s. 295–296; också Holm (2007) s. 94–95. Holm noterar, utan att problematisera vidare, att man i några av böndernas besvär tog upp prästernas privata problem.

55. Jka nr 1197, s. 418r, RAH.

56. Jka nr 1197, s. 475r, RAH; Jka nr 1132, s. 39r–46r, RAH. Sådant organiserat motstånd krävde att kontakter sträckte sig utanför byarnas gränser. Se Örjan Simonson, *Den lokala scenen: Torstuna härad som lokalsamhälle under 1600-talet* (Uppsala 1999) s. 52, 243 *passim*; också Katajala (1994) s. 139; Sennefelt (2001) s. 129 *passim*.

närmare identifiera ledargestalterna bland bonderepresentanterna är ändå omöjligt på basis av det material som använts för den här artikeln. Det är viktigt att notera att det inte bara var de valda sockenfullmäktige som var på plats på mötena i Villmanstrand. Till exempel Mäntyharju socken bytte ut den ena av sina fullmäktige kort innan de framträdde inför kommissionen.⁵⁷ Från gruvbrukets sida var man intresserad av de lokala aktörernas såväl normativa som symboliska inflytande inom lokalsamhällena. Böndernas kollektiva verksamhetsformer i Kymmenegårds provins visar att där fanns en del bondenätverk som kunde producera både klagoskrifter och olika slags vardagliga motståndsförhandlingar. Kontaktytorna var väl utvecklade framför allt inom sockengränserna. Geografiska begränsningar påverkade böndernas aktivitet mellan olika härader men i synnerhet inom häradet. Mäntyharjuborna, som bodde i en avlägsen del av Lapvesi härad långt ifrån blygruvorna och gruvbrukets kansli i Villmanstrand, hade minst att besvära sig över.⁵⁸

De geografiska avstånden kan dock inte vara någon särskilt viktig faktor när man kartlägger allmogens aktivitet. Inte heller är social differentiering en sådan eftersom alla socknar i Kymmenegårds provins dominerades av skattebönder och saknade adliga godsägare.⁵⁹ Motsvarande gammaldags holistiska och även utvecklingspsykologiska tolkningar om dalkarlarnas upprorstraditioner och särställning som den svenska bondeklassens elit⁶⁰ är inte heller hållbara i Kymmenegårds provins när man undersöker allmogens handlingsmönster. Kymmene härad i den södra delen av provinsen, som var det passivaste området i provinsen under orosåren 1759–1760, låg geografiskt lika fjärran från Villmanstrand som Jäskis härad. Trots olikheterna i aktiviteten, var klagomålen ändå påfallande lika varandra.

Kyrkorna och sockenstämmorna, men också städerna var traditionellt platser där man samlades ihop.⁶¹ Villmanstrand var ett mötescentrum

57. Jka nr 1197, s. 452v, RAH.

58. Jka nr 1197, s. 452r–453r, RAH.

59. Yrjö Kaukiainen, "Bidrag till bondens historia i Gamla Finland", *Historisk tidskrift för Finland* 67:1 (1982) s. 12, 15 *passim*; Yrjö Kaukiainen, "Kymenlaakson 1700-luku" [Kymmenedalens 1700-tal], i dens. (red.), *Kymenlaakson historia I: Jokilaakso ja rajamaa esihistoriasta 1810-luvulle* (Helsingfors 2012) s. 320–323.

60. Se Bjarne Beckman, *Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet* (Göteborg 1930) s. 431; jfr Linde (2009) s. 212–215.

61. Thompson (1971) s. 133–135; Katajala (1994) s. 363–366; Kamen (2000) s. 152; Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket: Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle* (Lund 2001) s. 52–53 *passim*; Sennefelt (2001) s. 132–137; Andy Wood,

för sockenborna från de centrala delarna av Kymmenegårds provins. Bönderna från Klemi och Joutseno befann sig samtidigt i staden i slutet av juli 1760 när de utarbetade sina klagoskrifter till ståthållarskansliet mot gruvbrukets befallningar. Det kräver ingen stor slutledningsförmåga för att förmoda att bönderna då utbytte information och åsikter. Att kapellborna från Klemi letade efter hjälp i Villmanstrand förklarar med att kapellets kaplan var åtalad för olaglig skatteuppbörd.⁶² I augusti 1760 var bönder från Savitaipale, en grannsocken till Klemi kapell, i Villmanstrand för att uppställa sin inlaga.⁶³ De skickade på samtliga Savitaipalebors vägnar en supplik till ståthållarkansliet i Villmanstrand med hjälp av en kanslist.⁶⁴ Lapvesibönderna försökte å sin del efter en misslyckad båtresa, när sex bönder nästan drunknade i sjön Saimen på väg till anrikningsverket i Ruokolax, bli befriade från en annan motsvarande resa med hjälp av ståthållarkansliet. Resultatet blev emellertid inte det önskade eftersom kansliet kom fram till att bönderna enligt dirigerande senatens ukas var skyldiga att utföra de uppgifter de blivit tilldelade.⁶⁵ Fastän det finns bara några bönders suppliker till ståthållarkansliet visar de att det fanns kontakter med de ryska provinsmyndigheterna under förläsningsperioden.

De nedanstående interaktionsfigurerna, som visar ”före” och ”under” och är schematiseringar av en synnerligen komplicerad verklighet i Kymmenegårds provins vid övergången mellan 1750- och 1760-talen, konkretiserar interaktionsformerna men också aktiviteten inom dem med hjälp av pilarnas riktning och tjocklek. Ju tjockare pilarna är, desto mer återkommande var umgänget mellan parterna. Fastän gruvbruket tog den lokaladministrativa nivån på landsbygden i Kymmenegårds provins i besittning, visar modellerna att gruvmyndigheterna inte kunde blockera interaktionen mellan lokalsamhällena och de högre förvaltningsinstanserna. Som modellerna visar, aktiverade rannsaktionskommissionens närvaro samspelet på lokalnivån i Kymmenegårds provins.

”Subordination, Solidarity and the Limits of Popular Agency in a Yorkshire Valley c. 1596–1615”, *Past and Present* 193 (2006) s. 56–57, 63; Gustafsson (2007) s. 84–86; jfr Aronson (1992) s. 141, 153.

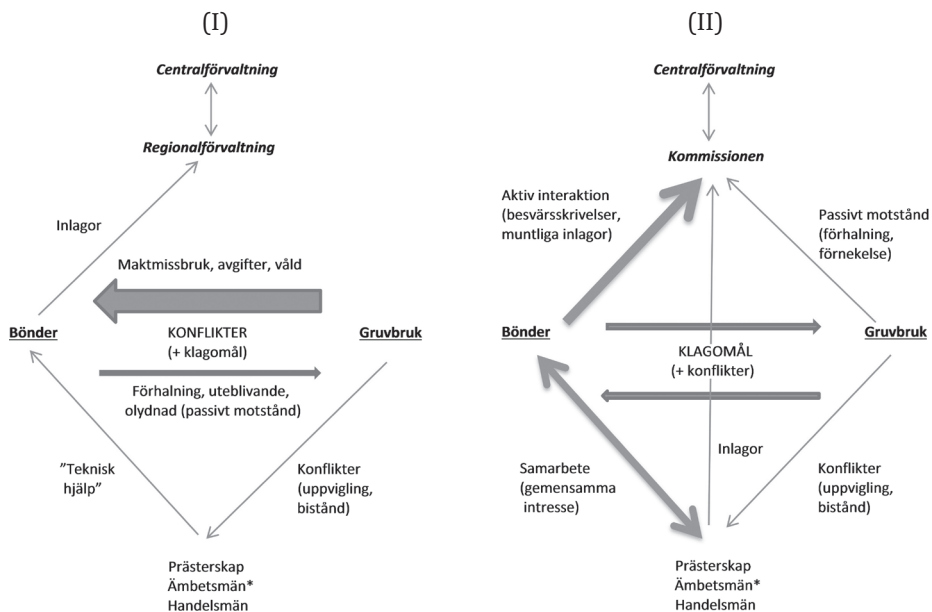
62. Jka nr 1175, RAH.

63. Jka nr 1197, s. 138r–139v, 153r–154r, RAH.

64. Jka nr 1132, s. 153r–154r, RAH.

65. Jka nr 1197, s. 495r–496r, RAH.

FIGUR 2: Interaktionsmodeller före (I) och under (II) rannsaktionskommissionens arbete i Kymmenegårds provins under förlämningsperioden

* Provsämbetsmän, städernas ämbetsmän och avskedade före detta kronoämbetsmän inom lokalförvaltningen

De multilaterala pilarna i interaktionsmodellerna visar att det är alltför förenklat att endast tala om bipolära kontakter mellan styrande och styrda under de tidigmoderna orosperioderna. De bipolära perspektiven belastar och begränsar även i vissa avseende de undersökningar som utgår från den nordiska interaktionsproblematiken.⁶⁶ Det är också viktigt att fästa uppmärksamhet vid att gruvbrukets kontinuerliga befallningar skapade konflikter mellan bönderna. När savodskansliet gav bönderna rätt att hugga stockar i vilken skog som helst, oberoende av vem som ägde den, högg allmogen från Klemi kapell stockar i grannsocknarnas skogar eftersom Klemiborna inte hade tillräckligt med egna timmersko-

66. Om kritiken se Harnesk (2002); Johan Holm, "Att välja sin fiende: Allmogens konflikter och allianser i riksdagen 1595–1635", *Historisk tidskrift* 123:1 (2003).

gar. Grannsocknarna kunde inte godkänna detta.⁶⁷ Taipalsaariböndernas gemensamma motstånd bröts en gång våren 1760 när "44 man af Bönder [...] blifwit commenderade på Långwed hygge i Wederlax socken". Största delen av bönderna valde att inte ge sig av på resan. Några gjorde det, men vände om i mitten av resan i Luumäki socken.⁶⁸

Böndernas olikriktade interaktion och samarbete, som framgår av interaktionsmodellerna, bekymrade donationsmyndigheterna. I Säminge socken ville savodskommissarien Jacob Fagerman veta vem som var "Böndernas hosbonde och befälshafware", och i Vederlax socken måste nämnden och några bönder från varje länsmansdistrikt komma till länsmansgården för att bemöta gruvbrukets kritik mot socknen. Såväl i Vederlax som i Kerimäki socken hade nämndemän blivit misshandlade och hotade. Enligt kommissionens slutbetänkande var "Brofogdarnas och Nämndemäns brukande uti SawodsContoires enskilta ährender" vanligast i socknarna runt staden Villmanstrand.⁶⁹ Gruvbrukets taktik var att försöka förplikta såväl brofogdar som bönder vilka hade lokala förtroendeuppdrag att handla som brukets agenter.

Gruvdirektören Herman Lucas Willers klagade över att bönderna inte bara hade försummat brukets befallningar och deltagit i sammankomster utan också hade demolerat brukets byggnader, instrument och bruksförnödenheter samt anfört grundlösa klagomål hos överheten.⁷⁰ Gruvbrukets företrädare underströk på kommissionsmötena upprepade gånger prästerskapets, tjänstemännens samt några grosshandlares position som böndernas uppvigglare och orosstiftare i Kymmenegårds provins.⁷¹ Man kan fråga sig om det ur brukets synvinkel föreföll omöjligt att allmogen kunde organisera sammankomster och annan verksamhet utan hjälp av personer med högre social rang än bönder.⁷² Å andra sidan kan man tolka bruksmyndigheternas anklagelser som ett försök

67. Jka nr 1197, s. 477r, RAH; se Linde (2000) s. 140–141.

68. Jka nr 1197, s. 475v–476r, RAH.

69. Jka nr 1197, s. 392v–393r, 410v–411r, 421r–421v, 474r–474v, 598v–599r, RAH.

70. Jka nr 1197, s. 769v–770r, RAH.

71. Speciellt Mathias Martins, lagman i Kymmenegårds provins och Arvid Renner, överkamrer och härads hövding, påstods ha uppviglat bönderna. Se Jka nr 1197, s. 322v, 345r–345v, 375v–376r, 379v–380r, RAH; Att grosshandlaren Anton Naht nämndes förklaras med att det fanns en konflikt mellan honom och savodskmyndigheterna. Handelsmannen Naht ägde två frälsehemman på Kutsalo ö där savodskansliet hade huggit stockar "på den honom och kronobönder emellan oskiftade skogar". Jka nr 1197, s. 601r–602r, RAH.

72. Se Peter Englund, *Det hotade huset: Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden* (Stockholm 1989) s. 97–100; Katajala (2002) s. 327–328; Holm (2007) s. 99.

att reglera interaktionskanalerna. Enligt Fredrikshamns konsistoriums fullmäktige kyrkoherden från Lapvesi socken hade prästerskapet ingen del i oroligheterna. Prästerna hade bara gett bönderna några råd, vilket inte kunde betraktas som en förbrytelse eftersom det redan 1604 i Norrköpings riksdags beslut stadgades att "allmogen ej är pliktig till att lyda det, som således utan öfwerhetens wettskap dem påläggas".⁷³

Interaktionen mellan bönder och präster blev mycket synlig efter att man hösten 1760 fick veta att den dirigerande senaten skulle tillsätta en rannsaktionskommission för att undersöka maktmissbruket i Kymmenegårds provins. Det är uppenbart att prästerna var de mest centrala samarbetspartnerna för bönderna i Kymmenegårds provins när de framförde sina åsikter och klagomål för kommissionen. Det är viktigt att komma ihåg att man redan i kungörelsen om den kommande kommissionen uppmanade bönderna att gruppera sig församlingsvis. Prästernas samarbete med bönderna var ändå inte osjälviskt. Såväl bönderna som prästerna hade nytta av samarbetet, men initiativet kom från bönderna. Besvärstalan i böndernas klagomål tjänade båda parterna eftersom de hade ett gemensamt moraliskt mål. Både prästerna och bönderna i Kymmenegårds provins ansåg att de nedskrivna och oskrivna traditionella och moraliska koderna måste respekteras.

Vid sidan av de gemensamma intressena var prästerna av praktiska skäl uppenbara samarbetspartner till bönderna i Kymmenegårds provins; prästerna kunde behålla sina gamla tjänster som kronoämbetsmän i Kymmenegårds provins i motsats till de världsliga tjänstemännen, och prästernas interaktion med lokalbefolkningen var traditionellt fortgående både i kyrkliga och i administrativa ärenden. Prästernas agerande var förstäeligt också med tanke på deras utkomst eftersom den var beroende av böndernas skatteförmåga. Ur gruvbrukets synvinkel var prästerna farliga samarbetspartner eftersom de kunde tala folkets språk, de kunde skriva och de hade ofta en stark auktoritet bland bönderna.⁷⁴ Dessutom kunde prästernas opinionsbildning från predikstolarna bidra

73. Jka nr 1197, s. 329v–330r, 461r–461v, 612r–614r, RAH.

74. Bönderna hade av tradition ett starkt förtroende för prästerskapet. Såväl under stora ofreden som under lilla ofreden när ryssarna ockuperade Finland stannade prästerna och kaplanerna kvar på sina poster i högre grad än den världsliga ämbetsmannakåren. Se Johanna Aminoff-Winberg, *På flykt i eget land: Internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget* (Åbo 2007) s. 148–155; Kaukiainen (2012) s. 269–270, 320, 322. Allmänt om samarbete, se Katajala (1994) s. 280–291.

till att framställa arrendatorernas förehavanden som illegitima.

Att gruvbruket tog donationen helt och hållet i sin besittning var inte tillräckligt för att det skulle få kontroll över tjänstemannakåren i Kymmenegårds provins. Gruvbruksfullmäktiges strategi inför rannsaktionskommissionen, att förneka maktmissbruk och påstå att prästerna, kronotjänstemännen och några handelsmän hade uppviglat bönderna, övertygade inte kommissionen. När man analyserar interaktionen mellan bönder och prästerskap är det påfallande att prästerna hellre lugnade än skapade oro bland bönderna. Samspelet mellan bönderna och prästerna hade långa anor, men i den nya situationen blev det synligare än förr. När prästerna behandlade och skrev ned böndernas klagomål hade detta samtidigt en lugnande inverkan. Likaså var sockenstämmornas verksamhet under prästernas ledning en viktig lugnande faktor.

Sammanfattande analys

Om staternas, eller de dominerande klassernas, krav och gärningar bröt mot människornas rättskänsla eller identitet, om de underkuvade människorna samarbetade med varandra, om allmogen hade auktoritativa bundsförvanter inom eller utom staten och om den dominerande klassens verksamhet blottade sin svaghet, var motståndskonjunkturen hög under tidigmodern tid.⁷⁵ Trots att alla dessa kriterier uppfylldes i Kymmenegårds provins vid övergången mellan 1750- och 1760-talet utmanade bönderna inte, med undantag för små lokala handgemäng, gruvbruksmyndigheternas herravälde på något våldsamt sätt. Vardagsmotstånd samt olika slags former av samarbete och interaktion blev där emot mycket allmänna. Att böndernas kamp för sina intressen antog närmast fredliga former visar att kommunikationen mellan bönder och regeringsmyndigheter åtminstone i viss mån fungerade.

Politiska avbrott och olika slag av maktöverföring sammankopplade å ena sidan undersåtarnas organiseringsförmåga och gav å andra sidan utrymme för missnöje i det tidigmoderna Nordeuropa. Som E. P. Thompson har betonat i sin teori om den moraliska ekonomin, var allmogens mentala erfarenheter centrala när eller om missnöjet blossade upp. Att tolka böndernas verksamhet som ett resultat av agitation innebär att

75. Thompson (1971) s. 76–79; Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992* (Cambridge & Oxford 1992) s. 100–101; Villstrand (1992) s. 29–31; Katajala (1994) s. 32–39, 395–397; Linde (2000) s. 17–19; Einonen (2005) s. 254–258, 266–267.

bönderna betraktas som passiva aktörer. Böndernas i Kymmenegårds provins kollektiva aktioner för att bli befriade från gruvbrukets herrevälde eller att välja sockenfullmäktige på kyrkostämmor visar på något helt annat då det gäller böndernas organisering i mitten av 1700-talet. Detta innebär att bondekollektiven i donationen både exploaterade och förnyade gamla traditioner under förlämningsperioden. När man på sensommaren 1760 fick veta att den ryska dirigerande senaten skulle tillsätta en rannsakningskommission för att undersöka maktmissbruket i donation, aktiverades böndernas lokala interaktionskanaler avsevärt.

Uppfattningarna om rättvisa och förståelsen av försvagningen av gamla rättigheter genomsyrade böndernas besvärstalan i Kymmenegårds provins. Klagomålen innehöll mångahanda besvär mot allt från kränkningar av rättsordningen till överdrivna dagsverken, obetalt material och våldsamheter. Anmärkningsvärt är att missbruket i främsta rummet betraktades som ett moraliskt, inte ett konkret problem. Det var något nytt till och med för rannsakningskommissionen, som när sessionerna inleddes inte var intresserad av befolkningens uppfattningar utan som bara med hjälp av färdiga frågeserier ville ta reda på det konkreta antalet olika slags avgifter och dagsverken.

Böndernas samarbete med varandra och med samarbetsparterna visar att provinsbefolkningen hade en gemensam "lokalpolitisk agenda". Allmogen ansträngde sig inte för att anpassa sig till förändringarna utan ville återgå till den gamla ordningen och igen bli kronundersåtar i stället för donationsbor. Böndernas missnöje protokollfördes noggrant i kommissionens slutbetänkande, likaså fanns det en plan rörande "Krono eller LandBetieningens sättiande på förra foten".⁷⁶ En analys av de argument som användes när man förde fram sina klagomål visar att böndernas besvärsskrivelser närmast var uppgjorda av präster. Interaktionen mellan bönder och präster var mycket påtaglig och samarbetet gynnade bägge parter. Jämförelsen av tematiken i böndernas respektive borgarnas inlagor visar däremot på tydliga skillnader. Det bicentriska innehållet i böndernas besvär med såväl hänvisningar till verkliga händelser som abstrakta förklaringar visar att inlagorna belyste både böndernas och prästernas livuppfattningar. De interaktionsmodeller som presenteras i artikeln synliggör böndernas olika samarbetspartner och -former och

76. Jka nr 1197, s. 614r–617r, RAH.

pekar samtidigt på att en undersökning av bipolära kontakter mellan styrande och styrda under de tidigmoderna orosperioderna ger en alltför förenklad bild av interaktionen. Ett centralt metodologiskt val för att producera ny information är att uppfatta interaktionstematiken som ett mer vittomfattande samspel än bara kommunikation mellan två aktörer. Man måste ta i beaktande de bakom fasaden liggande mer dolda samarbetsformerna och allianserna.

Summary: Crown subject rather than landed estate peasant: Interaction and aspects of justice in the early modern Russian borderlands

Political disorder and shifts in the distribution of power in early modern Europe both increased the desire of subjects to organise collectively and provided space for potential discontent. As the British social historian E. P. Thompson has emphasised in his theory of the moral economy of the crowd, the mentalities of subjects played a crucial role when disturbances broke out. To interpret the peasants' actions as merely the result of agitation is to suggest that peasants should be considered passive agents. A case study of the mid-eighteenth century when Karelian borderland peasants sought to extricate themselves from the dominance of a Russian mining company shows that this was not the case.

By 1758 the mining company operated as a landed estate (donation) across most of the County of Kymmenegård. Almost two and a half thousand peasant households, with their attendant tax revenues and statutory labour obligations, were under its control. When in the autumn 1760 the Russian government set up a commission looking into the company's alleged abuse of its dominant position, the peasants' complaints it considered were overwhelmingly grounded on perceptions of old rights and privileges. Strikingly, the reported instances of injustice, whether misuse of the statute of labour or the physical violence of estate officials, were seen as primarily moral problems.

Cooperation and everyday resistance were not restricted to the peasantry only. Interaction between the county's peasants and local priests proved to be mutually beneficial. Together, they shared a common agenda: rejection of the mining company's dominance (based as it was on the perceived misuse

of power) and a desire to return to the old order. The peasants wished once again to be subjects of the Crown rather than landed estate peasants. Analysis of the arguments and identification of points of common interest in the appeals strongly support the idea that the peasants' letters of complaint were largely formulated by local priests. In this article, I argue that early modern systems of interaction during periods of political disorder were complex and that research needs to move beyond a concentration on the ruling class and the subjects they controlled.

Keywords: 18th century, Russia, landed estate, peasant resistance, commission, borderlands, County of Kymmenegård